

Informaatioyhteiskunta ja mediafilosofia

Informaatioyhteiskunnasta ja mediakulttuurista puhuttaessa viitataan usein kysymykseen ajanhengestä. Väitetään esimerkiksi, että sähköinen viestintä on noussut länsimaisen kulttuurimme keskiöön tai korostetaan jotakin muuta ajallemme ominaista piirrettä yhteiskunnan keskeisimpänä muutostekijänä. Tärkeiden muutostrendien kartoittaminen on perusteltua, mutta liian harvoin aidosti analyttistä ja kriittistä.

Tiettyjen mediaintellektuellien ja kiihkeimpien tulevaisuuden näkijöiden sanoma on lähellä uskontoa. Toiset näkevät teknologiassa ja uudessa mediakulttuurissa vapauden siemenen, siinä missä pessimistit saarnaavat lähes varman maailmanlopun ja kadotuksen messua.

Esimerkiksi hiljattain Suomessakin vierailut italialainen filosofian professori, Gianni Vattimo, näkee vihteellistyneessä ja popularisoituneessa mediassa mahdollisuuden kulttuuriseen moniarvoisuuteen. Esa Saarinen "kukoistaa" omaa yhtiöoptimismiaan naistenlehtien palstoilla. Jean Baudrillardille, yhdelle Ranskan tunnetuimmista kulttuurikriitikoista, itse todellisuuskin on jo kauan sitten kadonnut television kuvaruuden vientelevään pintaan. Eläköön moniarvoisuus ja mediatodellisuus! Katsokaamme kaikki Kauniita ja rohkeita, koska olemme vapaita ja yksilöllisiä!

Liialliseen pessimismiin sortumatta on todettava kehityksen synnyttävän uudenlaisia stratifikaatioita. Tällä käsitteellä tutkijat tarkoittavat ihmisten ja ryhmien jakautumista varallisuuden, sosiaaliluokan, koulutuksen jne. mukaan eri portaille yhteiskunnallisessa arvostusjärjestyksessä. Puhuttaessa informaatioyhteiskunnasta ainoaksi ongelmaksi ei muodostu teknologinen kehitys itsessään, mikä luonnollisesti tuottaa omat riskinsä ja onnettomuutensa, vaan osallisuus. Ehkä todellinen ja kaikkein vaikein kysymys onkin siinä, ketkä ovat etuoikeutettuja olemaan mukana tai ennemminkin ketkä jäävät kehityksen ulkopuolelle.

On tärkeää kysyä, kenellä on sekä tekniset että koulutuksen suomat ymmärtämisen välineet osallistua elämään, jota yhä enemmän hallitsee informaation/tiedon tuottaminen, käsitteleminen ja välittäminen? Mitä tiedolla ja informaatiolla oikein tarkoitetaan? Kuka omistaa ja hallitsee jatkuvasti ja yhä nopeammin kasvavaa informaatiovirtaa? Kenellä on aikaa keskustella ja osallistua inhimilliseen vuorovaikutukseen, päätöksentekoon ja toisen ihmisen kuuntelemiseen?

Tulevaisuuden riskitekijät

Näkyvimät informaatioteknologian kielteiset ja riskejä tuottavat mahdollisuudet löytyvät tiedon kaupallistumisesta ja teknologisen kehityksen nopeudesta. Kaupallistuminen johtaa suoritusperiaatteen ylikorostumiseen yhteiskunnassamme, ja vauhdista jolla ns. länsimainen sivistyksemme on edennyt, seuraa kehityksen hallitsemattomuus.

Optimistit uskovat tietotekniikan synnyttävän uuden vuorovaikutteisen oppimisympäristön, missä kuuleminen, näkeminen ja tekeminen yhdistyvät. Teknologinen kehitys ja erityisesti tietoliikenne mahdollistaisivat etäopiskelun ja luokkahuoneen laajentumisen globaalksi. Tämä vähentäisi maantieteelliseen sijaintiin, vammaisuuteen tai taloudelliseen asemaan perustuvia eroja jne. Mutta mikäli tiedon tarjoajien ja käyttäjien suhde tietoon omaksuu muodon, joka tavaroiden tuottajilla ja kuluttajilla on hyödykkeisiin, on tieto vaarassa menettää alkuperäisen tarkoituksensa itseisarvona tai ylevänä päämääränä. Siten se muuttuisi pelkäksi välineeksi ja kaupanteon kohteeksi.

Näin uskoi ranskalainen filosofi Jean-Francois Lyotard jo käyneen vuonna 1979 julkaistussa kirjasessaan *La condition postmoderne*. Hän kirjoitti, että "vanha periaate jonka mukaan tiedon hankkiminen on erottamattomassa yhteydessä mielen ja yksilönkin kouluttamiseen (Bildung) on menettänyt ja menettää yhä merkitystään." Näkemys on tänään ajankohtaisempi kuin koskaan, kun suoritus- ja tulosvastuuperiaate syövyttävät jo suomalaisenkin yliopistoinstituution kasvatuksellisia ja sivistyksellisiä päämääriä. J. V. Snellman kääntyisi haudassaan, jos kuulisi opiskelijoiden ja opettajien tuskastuneita kahvilakeskusteluja opintoviikoista, laitoksien määrärahoista tai tieteellisen tutkimustyön arvioimisesta puhtaasti performatiivisiin kriteereihin eli suoritettuina tutkimuksina, julkaisujen määrinä tai muina näennäisen helposti mitattavina yksikköinä.

Tiedon kaupallistumisen lisäksi ja siihen liittyen tuottaa informaatioteknologian nopea kehitys oman onnettomuutensa. Paitsi että yhteiskuntamme edellyttämä vauhti jättää kovin vähän aikaa päätöksentekoon ja demokratian edellyttämään keskusteluun, on jatkuvasti paisuvasta informaatiovirrasta yhä vaikeampaa seuloa olennaista esiin. Usein tuntuu paradoksaalisesti siltä, että informaation määrän kasvaminen ei suinkaan johda kohti yhä suurempaa varmuutta, vaan ennemminkin lisää tunnetta epävarmuudesta. "Mitä enemmän informaation vauhti kiihtyy, sitä tietoisempia olemme sen epätäydellisestä sirpaleluonteesta", on teknologian filosofi Paul Virilio osuvasti todennut. Toisin kuin voisi luulla, tiedon määrä ja ymmärrys eivät kasva samassa suhteessa toisiinsa nähden.

Kohti kriittisempää keskustelua

Tulevaisuutta ja informaatioteknologiaa koskeva keskustelu kaipaa ennen kaikkea ymmärrystä, kuuntelemista ja toisilleen vastakkaisiakin mutta perusteltuja mielipiteitä. Yhteiskunta on aina tarvinnut ennakkoluulottomat näkijänsä, mutta myös omat epäilevät Tuomaansa. Liian usein keskustelua vain leimaa joko insinöörien kehitysoptimismi tai humanistien pelko kaikkea uutta teknologiaa kohtaan. Kokoavampaa ja moniulotteisempaa näkemystä selvästi tarvitaan.

Siten ei ole ihme, että on tehty useita ehdotuksia kokonaan uusien mediaa ja informaatioyhteiskunnan eri osa-alueita tutkivien oppilajien perustamiseksi. Esimerkiksi Tampereen yliopiston virallisessa toimintastrategiassa painotetaan mm. kansainvälisyyden lisäksi tietoyhteiskunnan monitieteellisen tutkimuksen kehittämistä. Samalla yhteiskunta- ja humanistiset tieteet ovat hitaasti huomaamassa oman merkityksensä muuttuvassa ja (media)teknologisoituvassa kulttuurissa.

Tässä kehityksessä monitieteellisyydellä on oma paikkansa. Kuten Tapio Varis ei yksi kansainvälisesti tunnetuimmista suomalaisista tiedotustutkijoista ei korostaa, on muutostrendejä arvioitaessa perusteltua pohtia asiaa sekä teknologiselta, ekonomiselta että humanistis-yhteiskuntatieteelliseltä kannalta. Hänen mukaansa uusien viestintämuotojen kehityksellä ja informaatioyhteiskunnan vahvistumisella on mullistava vaikutus lähes kaikilla elämänoilla, mutta niiden tutkiminen on vielä paljon rajoittunut teknisiin tieteisiin.

Keskustelu kaipaa toki kulttuuriridikaaleja, mutta ennen kaikkea lisää sen kaltaisia maltillisempia näkemyksiä kuten esimerkiksi filosofian professori Ilkka Niiniluoto edustaa. Erityisesti Niiniluoto on kritisoinut sitä tapaa, millä suomen kielessä sanaa tieto on totuttu käyttämään tietokoneiden, tietoverkkojen ja muiden tieto -alkuisten yhdyssanojen yhteydessä. Kaikki se mitä media tarjoaa ei voi täyttää tiedon tai totuuden kriteerejä eivätkä kaikki sen tuottamat maailmankuvan mallit voi olla samanarvoisia.

Tässä kokonaisuudessa filosofialla on sama merkitys kuin missä tahansa muussa ajankohtaisessa keskustelussa. Filosofian roolina on avata ennakkoluulottomasti uusia näköaloja kysyen ja kyseenalaistaen ja samanaikaisesti olla itse yhtenä perusteltuna näkökulmana muiden joukossa. Luonteeltaan ikuisten ongelmien kuten metafysisten tai eettisten pohdintojen lisäksi filosofia voi olla tärkeä väline maailmankuvamme rakentajana, jos sitä vain siinä ymmärretään käyttäen.

Kultainen keskite

Informaatioteknologian ihailijoiden ja sen arvostelijoiden näkemyksillä on omat hyvät ja huonot puolensa. Emme voi sulkea silmiämme tulevaisuudelta emmekä kieltää todellisuutemme teollistumista ja teknologisoitumista, koska paluuta entiseen ei ole. Mutta emme voi toisaalta odottaa kehityksen tuovan pelkkää hyvää tullessaan. Kaikilla keksinnöillä ja inhimillisillä päätöksillä on kääntöpuolensa ja ennalta

arvaamattomat seurauksensa.

Teknologian onnettomuuksia ja ei-tarkoitettuja seurauksia tuottava puoli on tulevaisuuden suurin haaste niin ympäristöekologiassa, teollisuudessa kuin informaatio- ja tietotaloudessakin. Tämä on kaiken inhimillisen toiminnan ikävä mutta väistämätön osa. Paul Virilio on muotoillut runollisesti oman näkemyksensä vastarinnan ja vaihtoehtoisen kehityksen mahdollisuudesta:

"Alkuperäisten demokraattien puolustushenki sijaitsee antiikin Kreikan kansalaisen *agonin* kentällä. Kun hän lähtee taistelemaan kaupunkinsa puolesta, hän lyö itseään rintaan sanoen: 'Olen jo kuollut oikeuteni puolesta. Kukaan ei voi tappaa minua, koska olen suostunut kuolemaan ihmisoikeuteni puolesta.' Tuohon aikaan kaupunkilaisen oikeus on sama kuin ihmisoikeus; muita oikeuksia ei ole. On vain orjuus ja kansalaisoikeus, ja sillä hyvä. Ja kun kreikkalainen kaupunkivaltio häviää sodan, niin koko kaupunki hävitetään maan tasalle ja jopa koirat ja kissat tapetaan, kaikki elävä tapetaan. Kun ihmiset katsovat tätä täydellistä kuolemaa silmiin ja ovat valmiita puolustamaan demokratiaa ja ihmisoikeuksia, silloin on olemassa pelastuksen mahdollisuus." (suomentanut Mika Määttänen ja julkaistu *Kosmopolis* -lehdessä 1/1994)

Pasi Pyöriä

Yhteiskuntatieteiden ylioppilas, Tampereen yliopisto